
КАМІНСЬКА А.М.,
здобувач, кафедра практичної
психології, Черкаський
національний університет
ім. Б. Хмельницького,
м. Черкаси

ПСИХОАНАЛІЗ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ МИСТЕЦТВА – ЗАСІБ ГЛИБИННОГО ПІЗНАННЯ ПСИХІКИ СУБ'ЄКТА

Стаття присвячена розкриттю особливостей використання художнього твору в якості метафоричного візуалізованого презентанта психіки суб'єкта. Показано, що твір образотворчого мистецтва сприяє пізнанню психічного в його свідомих і несвідомих проявах у процесі діалогічної взаємодії психолога і респондента у групі АСПП (активного соціально-психологічного пізнання – метода, розробленого академіком НАПН України Т. С. Яценко).

Ключові слова: проекція, ідентифікація, перенесення, свідоме, несвідоме, активне соціально-психологічне пізнання, художній твір.

Статья посвящена раскрытию особенностей использования художественного произведения в качестве метафорического визуализированного презентанта психики субъекта. Показано, что произведение изобразительного искусства способствует познанию психического в его сознательных и бессознательных проявлениях в процессе диалогического взаимодействия психолога и респондента в группе АСПП (активного социально-психологического познания – метода, разработанного академиком НАПН Украины Т. С. Яценко).

Ключевые слова: проекция, идентификация, перенесение, сознательное, бессознательное, активное социально-психологическое познание, художественное произведение.

The article is devoted to research features the use of art as metaphorical visualized presenting subject's psyche. It is shown that the work of art contributes to psychic cognition in its conscious and unconscious manifestations in the dialogic interaction between the psychologist and the respondent in the group ASPC (active socio-psychological cognition

– the method, worked out by Academician NAPS of Ukraine T.S. Yatsenko).

Key words: the projection, the identification, the transference, the conscious, the unconscious, the active socio-psychological cognition, the work of art.

Постановка проблеми. На шляху до євроінтеграції, яка зараз відбувається у нашій країні, необхідною умовою є підвищення рівня кваліфікованих робітників у всіх галузях науки і практичній психології зокрема, особливо у глибинній психології. Остання відкриває перспективи цілісного пізнання психіки суб'єкта і подальшого його розвитку. Особисті досягнення кожного в усіх сферах життя є запорукою покращення справ в усій країні.

Останнім часом науковці проявляють інтерес до використання художніх творів мистецтва у процесі пізнання психічного. Глибинне пізнання психіки суб'єкта передбачає використання опосередкованого, символічного інструменту, художніх творів зокрема, що сприяє проектуванню внутрішнього змісту у зовнішню матеріалізовану форму.

Дослідження З. Фрейда в ракурсі мистецтва були направлені та обмежені потребами його психоаналітичної теорії. Художній твір для

З. Фрейда є проявом несвідомого, яке потребує усвідомлення. У своїх працях вчений розглядає роль мистецтва в психічному впливові на творця, в духовному житті людства [1].

У форматі психодинамічної теорії, яка розробляється академіком НАПН України Т. С. Яценко, художні по-

лотна є метафоричним засобом, який завдяки наближеності до образності мови несвідомого, сприяє глибинному пізнанню психіки суб'єкта. При цьому увагу зосереджено на феномені психіки, а не на самому презентанті (художньому полотні). Тому важливим є у контексті розвитку практичної психології дослідження особливостей використання художніх полотен у процесі цілісного пізнання психіки суб'єкта завдяки актуалізації механізмів проекції та проективної ідентифікації.

Мета статті полягає у розкритті особливостей впливу творів мистецтва на психіку суб'єкта і використання художніх полотен у діагностико-корекційному процесі за методом активного соціально-психологічного пізнання (АСПП).

Аналіз публікацій по замовленій проблемі. Аналіз наукової літератури показав, що питання впливу мистецтва на людину цікавило філософів ще з часів Платона («Держава», «Іон») та Арістотеля («Поетика»). Мистецтво привертало увагу вчених різних наук. Існують теорії, які по-різному розкривають природу мистецтва, його значущість для людства та можливості використання у процесі пізнання психіки суб'єкта (Р. Арнхейм, Є. Я. Басін, Л. С. Виготський, Е. Касіпер,

Р. Д. Колінгвуд, О. М. Леонт'єв, З. Фрейд, Ф. Шелінг, К. Юнг,

Т. С. Яценко).

Виклад основного матеріалу. Філософський енциклопедичний словник вказує на те, що до мистецтва відносять групу різновидів людської діяльності – живопис, музику, театр та художню літературу. Мистецтво – це одна з форм суспільної свідомості, специфічний рід практично-духовно-го освоєння світу [2, с. 516].

В нашій роботі ми поставили акцент на одному з видів мистецтва – живописі. Ще К. Юнг вказував на велику силу графічних засобів (психомалюнків) у пізнанні несвідомого, підхід до якого можливо знайти лише опосередковано через образи, символи, архетипи. Архетипи непередставимі самі по собі і проявляються у свідомості конкретної особи в якості архетипічних образів та ідей; це колективне несвідоме, яке представлене у релігіях, міфах, легендах, казках. На думку К. Юнга, художник, як людина має свою волю, особистісні цілі, але як митець – він інструмент в руках мистецтва, яке він реалізовує через себе. Більше того – художній твір є мистецтвом за умов мінімізації в ньому особистісного. Іншими словами, статус мистецтва вищий, якщо воно виражає «зверх-особистісне і зверненість до...розуму та серця людства» [3, с. 48]. За

Е. Нойманом, архетипи колективного несвідомого першопочатково є безформними психічними структурами, які набувають видимі контури та конкретизацію в мистецтві. Архетипи перетворюються середовищем, через яке вони проходять, що залежить від часу, місця та психологічного комплексу суб'єкта, в якому вони проявляються [3].

Говорячи про графічний інструментарій, який застосовують у процесі глибинного пізнання психіки суб'єкта за методом АСПП, розробленого ака-

деміком НАПН України Т. С. Яценко, ми маємо на увазі авторські тематичні психомалюнки та художні твори мистецтва. Психомалюнок виконується за вказаною темою у короткий час згідно інструкції. Художній твір мистецтва створюється за натхненням, не виконується з прямою метою вираження психологічного змісту згідно з вказаною темою, при цьому перший і другий вид малювання об'єднує спонтанність та невимушеність рухів руки. Тобто можна стверджувати, що психомалюнок та художній твір об'єднує спонтанність та невимушеність в процесі малювання.

Психіка суб'єкта первісно підпорядкована принципу задоволення

(З. Фрейд, Т. С. Яценко). З. Фрейд позиціонував мистецтво як гру, яка забезпечує задоволення за допомогою вільної від обмежень психічної діяльності. Для самого творця, мистецтво народжується за умов стимулювання глибинними спонуканими, а ефект художнього твору пов'язаний із вивільненням особи від душевного напруження.

На специфічну функцію очищення емоцій, почуттів, пристрастей, що здійснюється в мистецтві також вказував О. М. Леонтьєв. За його словами, мистецтво «єдина діяльність, яка відповідає задачі відкриття, вираження і комунікації особистісного змісту дійсності, реальності» [4, с. 237]. На пізнавальну функцію, як основну функцію мистецтва вказували також

Р. Арнхейм [5], Л. С. Виготський [6], Е. Касіпер [7].

Людина отримує знання про дійсність через органи відчуттів. За трактовкою Р. Арнхейма, зорове сприйняття – це активний динамічний процес, при цьому кожний акт візуального сприйняття являє собою вивчення об'єкта, його візуальну оцінку, відбір

суттєвих рис, їх аналіз та організацію у цілісний візуальний образ. Якщо, навіть, залишити осторонь фізичні об'єкти, при цьому зберегти їх форми та кольори, вони допоможуть символічно пояснити відповідну поведінку.

Про активний, динамічний характер глядача говорив Е. Касірер. Він стверджував, що жоден слухач або глядач не грає пасивну роль, так як художній процес діалектичний, це динамічний процес самого життя. Митець перетворює свої приховані переживання в художню форму, в образи і символи. За словами Е. Касірера, художник має надати почуттям конкретну форму, втілити свій задум в видиме та відчутне на дотик не тільки в певному матеріалі (глині, мармурі та ін.), а й в чуттєвих формах, кольорах, лініях, тобто надати структуру, рівновагу та впорядкованість цим формам, які впливають на суб'єкта в творі мистецтва. Художнє творіння, на його думку, як і всі символічні форми, не тільки відтворює реальність, а воно її відкриває. Це один зі шляхів, який веде до об'єктивної точки зору на речі і людське життя. Художній твір включає акт згущення та концентрації, що приводить до інтенсифікації реальності.

Л. С. Виготський бачив мистецтво як вихідну точку для аналізу несвідомого. У процесі глибинного пізнання за методом АСПП при роботі із художнім полотном «психолог звертає увагу передусім на емоційно значущі події, відображені в малюнках, виявляє зони, закриті для свідомого «проникнення». Вони нерідко презентуються у малюнках завдяки механізмам символізації (просторово-часові згущення та заміщення, пов'язані з психічною реальністю)» [8, с. 259]. Відповідно до психодинамічного підходу, в рамках якого здійснюється дослідження, художній твір, обраний спонтанно та

невимушено респондентом, є лише посередником у пізнанні психічного в свідомих і несвідомих його проявах. Встановлення логічної впорядкованості несвідомого можливе лише у процесі діалогічної взаємодії респондента із психологом шляхом «дешифрування» представленої на полотні архетипної символіки, яка має особистісний зміст, що пов'язано із життєвим досвідом суб'єкта.

Згідно з психодинамічною теорією, пізнання змістів несвідомого можливе через опредметнення. Психіка володіє здатністю перекодування внутрішніх змістів у матеріалізовані, досяжні спостереженню форми. Художній твір є джерелом символів, які у процесі психоаналізу та при коректній постанові питань набувають знаковості, однозначності, яка відкриває перспективи усвідомлення глибинних витоків суперечності психіки суб'єкта і подальшим самоаналізу і самокорекції.

Використання художніх полотен у психоаналізі в рамках метода АСПП актуалізує процеси *проективної ідентифікації* (термін, введений

М. Кляйн для означення механізму утворення фантазії: психічний процес такого проектування бажань та фантазій людини ззовні, на інші об'єкти, при якому одночасно здійснюється ідентифікація не тільки із самим об'єктом, скільки з власними проекціями на них). З одного боку сприйняття художнього твору актуалізує проекцію, що виявляє латентні акценти особистісного досвіду суб'єкта. З іншого боку відбувається ідентифікація: суб'єкт з чимось отожднює себе, а щось – відчуває. Захисні механізми проекції, ідентифікації, перенесення відкриті засновником психоаналізу З. Фрейдом. Зупинимось коротко на них.

Проекція – механізм психологічно-

Рис. 1. Картина Д. Хо «Любов»

го захисту, який полягає у несвідомому наділенні іншої людини мотивами, які притаманні даній особистості. [9, с. 262].

Ідентифікація – ототожнення з будь-ким, будь-чим. Це емоційно-когнітивний процес неусвідомлюваного ототожнювання суб'єкта з іншим суб'єктом, групою, зразком. [9, с. 108-109]

Перенесення – (трансфер) – спонтанне відношення людини до людини, якому характерне несвідоме перенесення на неї сформованих раніше позитивних та негативних почуттів [10, с. 282].

Психокорекція, згідно психодинамічної теорії, направлена на гармонізацію свідомого та несвідомого через усвідомлення суб'єктом суперечливості двох сфер. Процес психокорекції суб'єкта пов'язаний із частковою позитивною дезінтеграцією та частковою вторинною інтеграцією на більш високому рівні психічного розвитку. Спонтанність сприяє невимушеному

утворенню структури діалогічної взаємодії психолога та протагоніста: «Глибинно-психологічна інтерпретація сприяє виявленню логіки несвідомого, пізнання якої було б неможливим без діалогічної взаємодії з автором» [8, с. 255]. Розкриття спонтанно декларованого змісту психічного передбачає врахування психологом ролі архетипів. Споглядання та сприйняття художніх творів має психотерапевтичний ефект, який не дозволяє об'єктивувати глибинні детермінанти. Найбільш ефективним прийомом при наданні психологічної допомоги суб'єкту є інтерпретація образної продукції у процесі психоаналізу обраного художнього твору. Необхідним етапом у процесі діалогічної взаємодії є формулювання психологом гіпотез, які ґрунтуються на логічних висновках, що враховують поведінковий матеріал впродовж усього часу психоаналітичної роботи із респондентом. Гіпотеза, висловлена на основі певної кількості отриманої у діалозі індивідуально-неповторної ін-

формації дає змогу суб'єкту побачити статичність індивідуальних тенденцій у динаміці варіативного поведінкового матеріалу.

Фрагмент стенограми представляє діагностико-корекційну роботу з респондентом К. з використанням в якості посередника між сферами свідомого і несвідомого у процесі АСПП картини Д. Хо «Любов» (рис. 1).

Пояснення: учасниці групи АСПП було запропоновано із численних ілюстрацій (формат А 4) вибрати ту, яка для неї є емоційно небайдужою (хвилюючою). К. вибрала рисунок 1 (картина Д. Хо «Любов»).

К.: 1. Я побачила, що вони поряд сховались за це павутиння. Їм комфортно вдвох, вони захистились за допомогою цього павутиння, як у коконі, як середина метелика. Для того, щоб гусениця стала метеликом, вона завертається у павутиння. Тут їм комфортно, добре, зручне положення. Жіноча частина бере за руку чоловічу, тримається за неї. Вони дуже зручно влаштувались, але...

П.: 2. У перспективі передбачається трансформація якось у щось інше?

К.: 3. Напевно, ні. Єднання душ. Тут завдяки фізичній близькості, єднання душ, як в один кокон зливаються і стають єдиним цілим.

П.: 4. Але це єдине ціле, видно за картиною. Ми реалії картини сприймаємо. Вони дуже близько, що може бути згубно фізично. Натяк на те, що це люди, а не метелики або ще щось. Але іноді, дійсно, ці відношення набувають переваги над фізичною самозбереженістю. Це говорить про те, що ви також ладні ставити акценти таким чином.

К.: 5. Можливо.

П.: 6. І тоді самозбереженість під загрозою.

К.: 7. Важливіше, коли люди вну-

трішньо готові злитись із партнером, а фізіологія лише як супроводжувачий фактор, тобто не важливо, де знаходиться людина, головне, щоб його душа знаходилась із твоєю душею. Говорять: «Серця б'ються в унісон». Я вважаю, що не серця мають битися в унісон, а душі. Людина живе за допомогою того, що усвідомлює, що кохана людина завжди поряд і неважливо, де вона фізично. Тут на картині саме фізична близькість, як допоміжний елемент до єднання душ.

П.: 8. Можливо, як вираження.

К.: 9. Так, як вираження.

П.: 10. А як би ви пов'язали це із матеріалом, що ми проробили?

К.: 11. Це моя постійна потреба у постійному доказі, потреба у постійній близькості, постійного контакту.

П.: 12. Механізм такий.

К.: 13. Розчинення у партнері.

П.: 14. Є ризик для самозбереженості як фізичної, так і соціальної.

Стенографічний матеріал доводить, що художній твір сприяє дослідженню несвідомого завдяки архетипній символіці, яка передає складні психологічні змісти через образи і символи у процесі діалогічної взаємодії психолога і респондента. Психоаналітична робота з респондентом К. з використанням картини Д. Хо «Любов» показала, що символи мають індивідуальний зміст, який набув певної логіки у процесі життя. Павутиння – це символ цнотливості. В даній діагностико-корекційній роботі цей символ представлений як нескінченне переплетіння ниток, який набуває форми кокона. Це павутиння ціле, що говорить про відсутність чуттєвого контакту з одного боку, з іншого – символ утроби знайшов вираження у коконі, який утворився із павутиння. Це може свідчити про тенденцію до психологічної «імпотенції» і велике

бажання чуттєвого контакту із первинними лібідними об'єктами. В цьому коконі знаходяться двоє, що може вказувати на бажання бути одним цілим із сіблінгом, який теж вийшов із однієї утроби (із попередньої психоаналітичної роботи із респондентом). Образи кокона та павутиння свідчать як про велике тяжіння до матері, так і до сіблінга, що пов'язано із едіповою залежністю та неможливістю чуттєвого контакту із первинними об'єктами лібідо, що обтяжує психіку внутрішніми протиріччями. Усвідомлення суб'єктом енергетичної різноспрямованості двох сфер психіки дозволяє людині розширити можливості власного потенціалу за рахунок особистісного вдосконалення, відкриває перспективи в оптимізації відносин із рідними, оточуючими людьми.

Художній твір, обраний із великої кількості ілюстрацій, стає презентантом психічного через його «привласнення», набуває характеристик власного психомалюнка, наповненого унікальним особистісним змістом, в чому задіяний механізм проєктивної ідентифікації (М. Кляйн). Обраний презентант, який емоційно схвилював

респондента, сприяє пізнанню глибинних витоків суперечливості двох сфер психіки у процесі «дешифрування» втілених у твір символів, які набули індивідуального змісту, що пов'язано з особистим життєвим досвідом. Художнє полотно у процесі пізнання психіки суб'єкта може використовуватись разом з каменями; з іншими неавторськими малюнками (художніми творами); з комплексом авторських психомалюнків, що відкриває перспективи дослідження інфантильних тенденцій психіки.

У статті висвітлено актуальну та важливу проблему пізнання психіки суб'єкта, яке можливе лише опосередковано із використанням метафоричних візуалізованих презентантів, художніх творів мистецтва тощо, у процесі діалогічної взаємодії психолога і респондента. Розкрито особливості використання художнього полотна у процесі АСПП і його перетворення на неавторський малюнок, який через «привласнення» респондентом набуває ознак авторського психомалюнку конкретної особи, що відкриває перспективи встановлення логічної впорядкованості психічного суб'єкта.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Юнг К., Нойманн Э. *Психоанализ и искусство* / Пер. с англ. – М.: REFL-book, К.: Ваклер, 1996. – 304 с.
2. Фрейд З. *Художник и фантазирование* / Пер. с нем Р. Ф. Додельцева, К. М. Долгова. – М.: Республика, 1995. – 400 с.: ил.
3. *Филосовский энциклопедический словарь* / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Сов. Энциклопедия, 1983. – 840 с.
4. Леонтьев А. Н. *Избранные психологические произведения: В 2-х т. Т. II.* – М.: Педагогика, 1983. – 320 с., ил.
5. Арнхейм Р. *Новые очерки по психологии искусства* / Пер. с англ. М.: Прометей, 1994. – 352 с.

6. Выготский Л. С. Психология искусства /Предисл. А. Н. Леонтьева; Комментар. Л. С. Выготского, В. В. Иванова; Общ. ред. В. В. Иванова. — 3-е изд. — М.: Искусство, 1986. — 573 с.
7. Кассирер Эрнст. Избранное. Опыт о человеке. — М.: Гардарики, 1998. — 784 с.
8. Яценко Т.С. Основи глибинної психокорекції: феноменологія, теорія і практика: Навч. посіб. — К.: Вища шк., 2006. — 382 с.: іл.
9. Краткий психологический словарь / Сост. Л. А. Карпенко; Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. — М.: Политиздат, 1985. — 431 с.
10. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. — Минск: Харвест, 1998. — 554 с.